

Op 19 september jl. kreeg Geertje Boschma in Milwaukee (VS) de eervolle *Lavinia L. Dock Award 2003* van de *American Association for the History of Nursing* uitgereikt. Deze prijs, die in 1987 werd ingesteld, is genoemd naar de Amerikaanse geschiedschrijfster van het verpleegkundig beroep Lavinia Loyd Dock (1858-1956). Men wilde elk jaar een 'excellent geschreven' onderzoeksverslag van een ervaren onderzoeker in verpleegkundige geschiedenis kunnen belonen. Boschma kreeg de onderscheiding voor haar studie *The rise of mental health nursing; Psychiatric care in Dutch asylums 1890-1920*.

Foto: Jan van Hasselt

Lavinia Dock Award voor Nederlandse verpleegkundige

Geertje Boschma studeerde verpleegkunde aan de Hanzehogeschool te Groningen. Eenmaal afgestudeerd werkte ze zeven jaar als psychiatisch verpleegkundige in de Psychiatische Universiteits Kliniek van het Academisch Ziekenhuis Groningen. 'Ik werkte daar in de periode waarin men bezig was de integrerende verpleegkunde in te voeren in de psychiatrie. Het leek me interessant om de sterke en de zwakke kanten van dit model te bestuderen in het kader van de studie filosofie die ik destijds naast mijn werk volgde.'

Geertje schreef een rapport over de vraag in hoeverre toewijzing van patiënten aan verpleegkundigen kon leiden tot een andere relatie tussen verpleegkundigen

en patiënten. Haar afstudeerscriptie in de filosofie was gewijd aan de verwetenschappelijking van de verpleegkunde. Ze bestudeerde daarvoor ondermeer het werk van Hildegard Peplau en Dorothy Johnson. 'Toen ik eenmaal als filosofe was afgestudeerd wilde ik mij graag als verpleegkundige klinisch specialiseren en dit combineren met een reis naar het buitenland. Daarom heb ik een beurs aangevraagd om me in Amerika te kunnen specialiseren. Zo ben ik in 1989 aan de Universiteit van Pennsylvania in Philadelphia terechtgekomen. Daar heb ik een Master's degree behaald in de verpleegkunde, met een specialisatie in "psychiatric mental health nursing". Tijdens deze specialisatie werkte

ik in Philadelphia in een *Child Guidance Clinic* en richtte me op gezinsbegeleiding en gezinstherapie. Na het behalen van de Master's degree heb ik, ook in Philadelphia, gewerkt bij een instelling voor preventie van kinderverwaarlozing en -mishandeling. Ik werkte in een interdisciplinair team, onder andere met maatschappelijk werkers en een kinderarts. We deden veel huisbezoeken bij gezinnen. Verpleegkundige "thuisbegeleiders" werden met name ingezet wanneer er binnen een gezin sprake was van een ernstig gezondheidsprobleem, bijvoorbeeld een kind met groeiachterstand. Het kader van de gezinstherapie stelde me in staat alle hulpbronnen in het gezin te

benutten voor het aanpakken van een dergelijk individueel gezondheidsprobleem.'

Belangstelling voor de geschiedenis

'Tijdens de studie voor de Master's degree werd mijn belangstelling voor de geschiedenis van de verpleegkunde gewekt. Aan de universiteit waar ik studeerde bevindt

zich namelijk een *Centre for the Study of the History of Nursing*, dat

toen werd geleid door prof.dr. Joan E. Lynaugh. Bij dit onderzoekscentrum heb ik mijn doctorsgraad (PhD) behaald. Het PhD-programma was onderdeel van de 'School of Nursing' van de Universiteit van Pennsylvania. Ik kreeg er de kans om mee te werken aan een geschiedschrijving van de *International Council of Nurses*. Dat was een bijzonder interessant project, dat uitgevoerd werd door een internationaal team van historici van de verpleegkunde. Door met deze vrouwen samen te werken leerde ik de waarde te onderkennen van de verpleegkundige geschiedenis in diverse landen, maar ook van een onderlinge vergelijking daarvan. Het ICN-project liep vanaf 1991 tot ongeveer 1996; het boek dat we schreven verscheen in 1999.¹ Mijn studie binnen het Centre bood me gelegenheid vragen over het vak verpleegkunde te bestuderen vanuit historisch oogpunt en ik werd steeds nieuwsgieriger naar de geschiedenis van de psychiatrische verpleegkunde. Ik besloot mijn onderzoek te doen naar de geschiedenis van de Nederlandse psychiatrische verpleegkunde. Ik wilde bijvoorbeeld graag weten wanneer en hoe de psychiatrisch verpleegkundigen in Nederland begonnen waren hun werk met

behelp van psychologische begrippen te omschrijven. Nadat ik de colleges en een voorstudie voor het onderzoek had afgerond, ben ik in 1994 naar Nederland teruggekomen en heb in samenwerking met historici van de psychiatrie van het Trimbos Instituut in Utrecht het archiefonderzoek uitgevoerd, dat de grondslag

'De somatische verpleegkunde stond model voor de psychiatrisch verpleegkundige opleiding'

vormt voor mijn boek. Het materiaal komt uit de archieven van vier onderling verschillende Nederlandse

psychiatrische ziekenhuizen uit de periode 1890 tot 1920: het gesticht Meerenberg te Santpoort, dat van een neutrale signatuur was en provinciaal bestuurd, het stadsgesticht te Franeker, neutraal en gemeentelijk bestuurd, het gesticht Veldwijk te Ermelo, dat gereformeerd was en bestuurd werd door de Vereniging tot Christelijke Verzorging van Geestes- en Zenuwzieken, en het gesticht Voorburg te Vught, Rooms Katholiek en bestuurd door een College van Regenten in samenwerking met een Rooms Katholieke congregatie. Een zwaartepunt ligt op de archieven van Meerenberg en Veldwijk, enerzijds omdat de archieven van deze twee instellingen het best bewaard zijn gebleven, anderzijds omdat deze instellingen destijds toonaangevend waren.'

Onderzoek naar de psychiatrische verpleegkunde

'Tijdens het onderzoek naar de psychiatrische verpleegkunde werd me steeds duidelijker dat de somatische verpleegkunde model had gestaan voor de psychiatrische verpleegkunde.

Het ontstaan van de Nederlandse psychiatrische verpleegkunde, rond 1890, werd bovendien sterk beïnvloed door de opkomst van de wetenschappelijke psychiatrie. Ook speelde de opkomst van verpleegkunde als een beroep voor vrouwen uit de middenklasse een grote rol.'

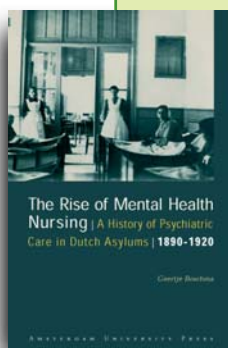
'Het tijdvak dat ik in mijn boek behandel loopt van de eerste ideeën over de noodzaak van een opleiding in krankzinnigenverpleging in kringen van de Nederlandse Vereniging voor Psychiatrie (1889) tot aan de wettelijke erkenning van het diploma krankzinnigenverpleging in 1921. In de vier archieven die ik bestudeerd heb heb ik in de officiële stukken van directies, besturen en medici van elk gesticht gekeken naar de wijze waarop de opleiding in de krankzinnigenverpleging gestalte kreeg. Ook heb ik een antwoord gezocht op de vraag wat de introductie van de opleiding voor de toenmalige verplegers en verpleegsters moet hebben betekend. In hoeverre bood de opleiding hen houvast in het contact met de patiënten? Daarvoor heb

ik zeventig willekeurig uit de gestichtsarchieven gehaalde patiëntendossiers geanalyseerd vanuit het perspectief van een toenmalig verpleegster of verpleger. Het verplegend personeel leefde en werkte letterlijk de klok rond op afdelingen voor wel 100 of 120 patiënten die - omdat zij ingedeeld werden op basis van de ernst van hun gedragsafwijking en op basis van sekse - aan alle ziektes konden lijden die men in die tijd onderkende. Zij hadden vormen van dementie, meerdere graden of soorten verstandelijke handicap, acute en/of periodiek terugkerende manie, verlamming ten gevolge van syfilis, de ziekte van Korsakow, suïcidale neigingen, zeer besmettelijke of dodelijke ziektes. Mijn vraag was of verplegers en verpleegsters in zo'n context iets aan hun nog jonge opleiding in krankzinnigenverpleging hadden. Ik beantwoordde deze vraag in de context van de beschikbare nationale en internationale geschiedschrijving van de psychiatrische verpleging en de vrouwengeschiedenis. Mijn bevindingen heb ik ook vergeleken met wat in de zogenoemde

THE RISE OF MENTAL HEALTH NURSING

A History of Psychiatric care in Dutch Asylums, 1890-1920
Geertje Boschma, Amsterdam University Press, 324 pagina's,
13 illustraties, € 26,75, ISBN 90 5356 5019

Hoofdstuk 1 en 2 gaan over de 'state of the art' van de Nederlandse psychiatrie en de wetgeving dienaangaande aan het eind van de negentiende eeuw. In de hoofdstukken 3, 4 en 5 wordt het empirische materiaal gepresenteerd. De hoofdstukken 3 en 5 behandelen vooral de structuur en de inhoud van de diverse (voor)opleidingen in de krankzinnigenverpleging. Hoofdstuk 4 schetst aan de hand van patiëntendossiers de 'zorglast' van het opgeleide verplegend personeel in de zwaar overbevolkte krankzinnigengestichten. De hoofdstukken 5 t/m 8 bieden informatie over de (door de invloed van de religie) uiteenlopende gestichtsculturen in Nederland, over de invloed van de concepten 'klasse' en 'gender' in de psychiatrische verpleging en over de marginalisering van mannen in de verpleging.

secundaire literatuur - vooral gedenkboeken van instellingen - geschreven wordt, met de verslagen van de Inspecteurs van het Staatstoezicht (Inspectie/red.) en met archieven van organisaties

van de verplegen-den zelf. Ik kwam zo tot de analyse dat “gender” en religie de factoren zijn die de krankzinnigenverpleging in Nederland

beslissend beïnvloed hebben. Daarnaast speelt ook de factor klasse, zowel de klasse van de patiënten als die van de verplegers en verpleegsters, vergeleken met de klasse van de gemiddelde arts, een rol.’

Ontstaan van de opleiding

Mijn “verhaal” is dat een aantal Nederlandse psychiaters - georganiseerd binnen een neutrale en een gereformeerde zuil - aan het eind van de negentiende eeuw het initiatief nam om een opleiding in krankzinnigenverpleging te creëren. Dit initiatief kwam voort uit hun geloof in een biomedische verklaringsgrond voor waanzin. Op basis daarvan wilden zij het krankzinnigengesticht inrichten naar voorbeeld van het algemeen ziekenhuis. De bouwvorm en het personeelsbeleid - met een voorkeur voor vrouwen uit de hogere klassen - van het algemene ziekenhuis werden gekopieerd. Bed- en badverpleging werden geïntroduceerd. Daardoor werden bepaalde handelingen, vergelijkbaar met handelingen zoals die verricht werden in algemene ziekenhuizen belangrijker: het voorkomen van doorliggen, het insmeren van de huid, bedden opmaken, wassen et cetera. Enerzijds was deze aanpak succesvol: het centraal stellen van dergelijke verpleegtechnische handelingen

maakte dat het sterftecijfer in alle vier de gestichten met diverse procenten daalde. Anderzijds mislukte deze aanpak: het gezingspercentage in de gestichten steeg namelijk niet. Enkele Neder-

landse psychiaters veronderstelden dan ook al vóór 1920 dat verpleegsters niet genoeg hadden aan lessen in anatomie en verpleegtechniek,

wanneer het ging om de vraag hoe zij in hun overbevolkte afdeling met psychiatrische patiënten moesten omgaan of hoe zij daarbij therapeutische invloed konden uitoefenen. Zij veranderden het opleidingssysteem echter niet.’

Seksespecifieke taakverdeling

‘Aan het begin van de twintigste eeuw zag men verplegen als een specifiek vrouwenberoep. De gedachte heerste dat vrouwen specifieke en aangeboren talenten hadden om anderen te verzorgen: niet alleen kinderen, maar ook zieken, invaliden en geesteszieken. Wat ikzelf daarom het meest frappante nieuwe feit uit mijn eigen onderzoek vind is, dat ik duidelijk heb kunnen aantonen dat de mannelijke verplegenden in Nederland aan het begin van de twintigste eeuw zich niet zomaar door vrouwen, of door dokters die dweepten met de vrouwelijke verpleegsters, uit het verzorgende werk lieten wegdrücken. Het verzet van deze mannen tegen een marginale positie was zelfs sterk en goed georganiseerd: de Nederlandse mannelijke verplegers, van wie de meesten in de psychiatrie werkzaam waren, richtten in 1906 de Nederlandse Vereniging van Vakverplegers op. Ze waren boos over de “feminisering” van het verpleegkundige werk. Die droeg ertoe bij dat hun werk

meer en meer beperkt werd tot het verplegen van de fysiek meest gevaarlijke patiënten en tot het leiding geven aan de arbeid van patiënten. Uit de teksten van de mannen blijkt dat zij zichzelf net zo goed gekwalificeerd achtten als verpleegsters en dat zij pedagogische concepten en psychologische begrippen heel belangrijk vonden bij hun werk. De plaats van mannen binnen de verpleging is nog steeds een actueel onderwerp. Internationaal zijn de mannen in de verpleegkunde nog steeds een minderheid. Historisch onderzoek biedt een uitstekend raamwerk om daar meer licht op te werpen.’

Kennis over het patiëntenperspectief

‘Na mijn promotie in 1997 kreeg ik een aanstelling als universitair docent aan de *Faculty of Nursing* van de Universiteit van Alberta

in Edmonton in Canada. Twee jaar later ben ik naar Calgary verhuisd en heb daar nu een soortgelijke functie aan de Universiteit van Calgary. Mijn werk omvat onderwijs en onderzoek. De *Faculty of Nursing* leidt studenten op op hbo-niveau (bachelor) en verplegingswetenschappelijk niveau (master en PhD). Ik ben betrokken bij het onderwijs op alle niveaus. Dit semester geef ik bijvoorbeeld een college “adult health nursing theory” aan masterstudenten en een college “philosophy of nursing” aan de ‘doctoral students’. Volgend semester geef ik een college “professional issues in nursing” aan derdejaars studenten in het bachelorprogramma. Ook begeleid ik studenten in hun onderzoek. Voor mijn eigen onderzoek maak ik verder studie van de geschiedenis van de psychiatri-

sche zorgverlening in de Canadese context. Ik raakte namelijk heel sterk geïnteresseerd in de vraag wat het in diverse periodes van de 20ste eeuw in Canada betekende om psychiatrisch patiënt te zijn. Kennis over het patiëntenperspectief is voor de verpleegkunde naar mijn mening bijzonder belangrijk. Ik vind het interessant om bijvoorbeeld aan patiëntendossiers en andere documenten te kunnen aflezen hoe het aanbod van de zorg in Canada langzamerhand veranderde van inrichtingszorg naar *community mental health*. Ik doe daarvoor ook *oral history* interviews.’

‘Belangrijke onderzoeksvragen voor de toekomst zijn wat mij betreft, hoe zelfhulpgroepen en belangenorganisaties van patiënten ontstaan zijn en waar zij zich op richtten. Ook zou ik graag ooit eens onderzoeken, hoe een

lidmaatschap van de ICN en de internationale samenwerking daarbinnen het denken van verpleegkundigen in de nationale

context beïnvloed heeft. Ik ben en blijf een enthousiast verpleegkundige, en mijn onderzoek heeft dat enthousiasme alleen maar vergroot. Het werk van verpleegkundigen is van essentieel maatschappelijk belang.’ ■

‘Mannelijke verplegenden lieten zich niet zomaar door vrouwen uit het verzorgende werk wegdrücken’

Noot

1 TvZ publiceerde in 1999 (nr. 24, p. 743-747) een artikel van Geertje Boschma: **Honderd jaar internationale verpleegkunde.**

De geschiedenis van de ICN, 1899-1999. Dit artikel was mede gebaseerd op het boek *Nurses of All Nations: A History of The International Council of Nurses. 1899-1999.* (Lippincott, Philadelphia).